РЕЦЕНЗІЇ

С. К. Криворучко
Харків

«ТІНЬ» І «ЩАСТЯ» НАПОЛЕОНА: ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МІФУ

Рецензія на монографію О.В. Тарарака «Интерпретация наполеоновского мифа в русской литературе XIX – начала XX вв.» (К., 2014)

Ґенеза, сутність і функціонування міфу в літературі плідно досліджуються сучасним літературознавством. Уже в середині XX ст. відчувалося, що різні школи міфологів, які утворилися в багатьох європейських країнах, по різному інтерпретують відмінності міфів, коли використовують для висновків різноманітній матеріал, переважно давніх культур. Проте, у конкретній науковій діяльності Ю. Лотмана, Є. Мелетинського, М. Еліаде, М. Віролайнен та інших вже неодноразово ставилося питання про функціонування міфу у художній свідомості. До значних наукових здобутків належить дослідження ними феномену культурного героя та нових міфів, поява яких передбачена ще Ф. Шеллінгом, який виявив провідні, притаманні лише йому, особливості.

Суголосну такому погляду на нові міфи точку зору пропонує й О.В. Тарарак у монографії «Інтерпретація наполеонівського міфу у російській літературі XIX – початку XX ст.» (К., 2014). Суттєвою відмінністю цієї розвідки від багатьох попередніх, що створені на спільному матеріалі, є впевненість автора в тому, що в російській літературі наполеонівський міф не склався та не стверджувався, оскільки був для неї «чужим», а ім’я культурного героя, яке є міфологемою цього міфу, стало уособленням ворожого нападу, захоплення, військової навали. Цінним у науковому сенсі є спроба автора монографії витлумачити ґенезу наполеонівського міфу, який він атрибутує, як «міф про Рятівника», що приніс власному народові спокій, добробут і, як новий Прометей, подарував вогонь, який відібрав у богів, коли відкривав нову історичну добу. Здобуте Наполеоном у різних сферах життя Франції закріпилося у житті спільноти, як «норма».

Оглядаючи дослідження щодо наполеонівського феномену, автор розвідки відштовхується від точки зору французького історика Ж. Тюлара, який запропонував розлогий історичний аналіз, продемонстрував процес формування наполеонівської легенди, пізніше – міфу, виявив важливу роль пропаганди та власних зусиль молодого генерала у створенні легенди про

© С. К. Криворучко, 2014

непереможного, мужнього військового та мудрого державного діяча, що дорівнюється Олександру Македонському та Ганнібалу. Але, як справедливо відмічає О.В. Тарарак, жоден міф не може виникнути та ствердитися навмисно, якщо для його укорінення немає підстав у колективному безсвідомому: французька спільнота свої очікування дива та порятунку перенесла на постать реального державного діяча, який вийшов із народу, втілив її очікування та усвідомлювався як її рятівник.

О.В. Тарарак наполягає на тому, що в російській літературі цей міф не міг бути «прочитаний», як «міф про Рятівника»: це було притаманно лише польській літературі у нетривалому проміжку часу, коли очікувалося відновлення польської державності. На певних етапах розвитку та становлення російської літератури виокремлювалися та інтерпретувалися окремі складники французького міфу в залежності від пануючого літературного напряму, течії, особливостей соціокультурної ситуації доби, власних ідеологічних, естетичних, смакових уподобань митців. Саме у зв'язку із ними і розглядається у монографії матеріал: аналізуються перекладені брошури та компілятивні видання початку XIX ст., коли російська спільнота лише знайомилася із перемогами Наполеона та дивилася на нього очами західних авторів; фіксується зміна настроїв та оцінок періоду наполеонівських війн 1905–1907 рр., суттєвий зсув і переакцентування у літературі війни 1812 р.; формування власного ставлення до цього західного явища у творчості О.С. Пушкіна; особливості романтичного та неоромантичного прочитання наполеонівського міфу; відштовхування від нього у літературі російського реалізму та у футуризмі; втрата інтересу до наполеонівського міфу у літературі XX ст.

Таким чином, матеріалом для спостережень і висновків є широко відомі та добре досліджені твори, але автор монографії і не намагається поставити під сумнів зроблене його попередниками. Його концепція дозволяє перечитати класичні тексти під специфічним кутом зору, і вони кожного разу нібито відкриваються своїм новим боком. Так, широко відомий «наполеонівський цикл» М. Лермонтова розглянуто крізь призму функціонування слова «тінь», яке поет використовував майже у всіх віршах цього циклу. Окремо слід наголосити, що дослідник простежує і те, як змінюється семантика «тіні» протягом життя митця. Пушкінське ставлення до наполеонівського міфу виявляється на підставі семантики слова «щастя»: його Наполеон постає своєрідним гравцем в азартну гру, схожу на картярну, із долею. У той же час О.В. Тарарак уперше вводить до наукового обігу спогади Буткевича, які демонструють десакралізацію наполеонівського міфу, яка відбувалася також у М. Гоголя, Л. Толстого, Ф. Достоєвського, О. Герцена та інших.

Виявляється, що активний вплив наполеонівського міфу на російську літературу хронологічно обмежений століттям. Але вже наприкінці XIX ст. відчувається зміна ставлення до Наполеона у свідомості спільноти: страх, ненависть, розчарування змінилися на свого роду байдужість і готовність бачити у ньому лише літературний персонаж або дійову особу п'єси.

Захоплення героїчною постаттю також змінилося на зацікавленість нею як звичайною людиною із драматичною історією кохання: про це свідчать назви популярних видань кінця століття. Святкування століття війни 1812 р. виявило ще одну цікаву деталь: російська спільнота почала іронізувати над західним героєм («велика помилка»). Як приклад суттєвих змін у ставленні до наполеонівського міфу О.В. Тарарак розглядає й оповідання І. Шмельова, в якому відбувається весела карнавалізація священних сторінок російської історії.

Монографія привертає увагу широкою та різноманітною картиною інтерпретації міфу «іншої» культури у творах російських поетів, письменників, мемуаристів більше ніж за сто років. Сприйняття та заглиблення, відштовхування та полеміка із ним, спроби протиставити цьому «чужому» міфу власну міфотворчість, підштовхування процесу самоідентифікації і пошуків власного історичного шляху, – все це, як доводить автор монографії, пов’язано із функціонуванням французького «міфу про Рятівника» у російській літературі. О.В. Тарарак вдалося, вважаю, відповісти на багато полемічних питань, запропонувати власний погляд на історію та теорію питання, серйозно проаналізувати обраний матеріал та дійти обґрунтованих висновків, що значно збагачують сучасні уявлення про сутність поставленої ним проблеми. Широкі екскурси в історію Росії та історію літератури, залучення деякого матеріалу із європейських літератур, ґрунтовні узагальнення і водночас увага до деталей роблять цю розвідку вагомою та корисною для науковців і тих, хто цікавиться функціонуванням міфів у літературі.

Надійшла до редколегії 10 вересня 2014 р.